

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історіографії, джерелознавства та археології
Центр краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька

X Луцьовські читання

Випуск 6

Музей в епоху глобальних трансформацій: проблеми і перспективи (до 100-річчя від дня народження А. Ф. Луцьова)

Матеріали науково-практичного семінару

29 березня 2019 року

Харків – 2022

УДК 069(063)

Л 84

Рецензенти:

Сошнікова О. М. – кандидат філософських наук, заступник директора з наукової роботи КЗ «Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова» Харківської обласної ради;

Хіріна Г. О. – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології та філософії Національного фармацевтичного університету;

Шрамко І. Б. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології, директор Музею археології Харківського університету імені В. Н. Каразіна.

Редакційна колегія: С. І. Посохов (редактор), Н. С. Вербук, О. Й. Денисенко, В. Ю. Іващенко, С. М. Куделко, П. П. Луньов, С. Д. Литовченко, О. Г. Павлова (відповідальний редактор).

На обкладинці використано портрет А. Ф. Луньова (авт. Н. С. Вербук).

При оформленні шмуцтитулів використані твори художників О. А. Глушича, О. А. Лазаренка, М. В. Нестерова.

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 7 від 11 квітня 2022 року)*

Л 84 **Х Луньовські читання. Випуск 6: Музей в епоху глобальних трансформацій: проблеми і перспективи** (до 100-річчя від дня народження А. Ф. Луньова) : матеріали науково-практичного семінару 29 березня 2019 року / Уклад. О. Г. Павлова. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. – 104 с.

ISBN 978-966-285-747-4

До збірника увійшли матеріали Х Луньовських читань, присвячених 100-річному ювілею засновника Пархомівського історико-художнього музею А. Ф. Луньова. Авторами матеріалів розглядаються актуальні питання сучасного музеєзнавства та узагальнюється досвід музеєзнавчої діяльності окремих постатей. Автори статей характеризують мистецькі пам'ятки та колекції. У спеціальному розділі збірника представлені документи, які пов'язані з особистістю А. Ф. Луньова.

Збірник призначений для музеєзнавців, мистецтвознавців, пам'яткознавців, викладачів вищих та середніх навчальних закладів, краєзнавців, всіх, хто цікавиться історією та теорією музейної справи.

УДК 069(063)

ISBN 978-966-285-114-4 (Вип. 1, 2014)

ISBN 978-966-285-292-9 (Вип. 2, 2016)

ISBN 978-966-285-389-6 (Вип. 3, 2017)

ISBN 978-966-285-474-9 (Вип. 4, 2018)

ISBN 978-966-285-674-3 (Вип. 5, 2020)

ISBN 978-966-285-747-4

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2022

© Автори, 2022

© Проценко М. В., макет обкладинки, 2022

**Луцьов Афанасій Федорович:
життєві стежки – подарунок долі чи випробування?
(До 100-річчя від дня народження).**

Стаття присвячена життю та діяльності А. Ф. Луцьова – організатора і керівника Пархомівського історико–художнього музею. Аналізуються напрями його педагогічно-виховної та музеєзнавчої діяльності. Звертається увага на певні періоди його життя та чинники, що впливали на його діяльність, а також аналізується коло його спілкування, зазначається, що така комунікація сприяла розвитку музею.

Ключові слова: А. Ф. Луцьов, Пархомівський музей, комунікативні зв'язки, учнівський колектив, клуб «Райдуга».

Особистість Афанасія Федоровича Луцьова, здавалось би, досить нам відома, втім ми кожного року згадучи його, звертаємо увагу на окремі сторінки його біографії, які починаємо краще розуміти, знаходимо нові факти, що розкривають невідомі грані його особистості. Афанасій Федорович був досить відкритий для живого спілкування, він міг легко спрямувати розмову у цікаве русло, що завжди захоплювало і поглинало його співрозмовників. Спілкування з ним завжди було корисним і предметним. В його біографії залишилися і невідомі, можна припустити навіть потаємні сторінки, які не просто розкривати сьогодні. Можливо з роками ми краще зрозуміємо секрет його успіху та осягнемо масштаб його особистості.

Втім, напевне, вже сьогодні ми можемо сказати, що найбільший секрет А. Ф. Луцьова в тому, що він знайшов свою справу, що він жив і працював заради неї. Тому всі життєві перипетії, часто досить складні, врешті решт вирішувались на користь його справи.

Для більшості людей Луцьов – засновник музею, для педагогів – ще й учитель, який надавав особливе значення естетичному вихованню учнів. Однак лише для незначного кола спеціалістів зрозумілі більш глибинні особливості його внутрішнього світу, що складали основу його педагогічно-освітньої та музейно-культурної діяльності. Хоча вже давно визнано, що Луцьов видатний педагог, музеєзнавець, мистецтвознавець, пам'яткознавець, засновник сучасного напряму музейної педагогіки, однак значення його діяльності сьогодні усвідомлюється скоріше на регіональному рівні лише невеликою кількістю інтелектуальної частини суспільства. Останнім часом спільнота Каразінського університету, зокрема, історичного факультету, доклала багато зусиль для того щоби

ім'я А. Ф. Луньова та його досвід стали відомими багатьом людям. Звісно, головне завдання – зберегти та розвинути створений ним Пархомівський історико-художній музей, який є кращим пам'ятником його зновнику. Втім, як виявилось, на цьому шляху є чимало труднощів.

Ідея створення музею, що виникла у Луньова у середині ХХ ст., коли досить жваво розвивалося шкільне, музейне краєзнавство, напевне, була не новою. Такого роду ініціатива була досить поширена, тобто діяльність Луньова не була поодиноким справою, але він присвятив цій справі все своє життя, розвинув масштабну діяльність попри всі перешкоди і результат цієї діяльності став просто фантастичним. Та найголовнішим у цій справі мабуть те, що створення музею не було самціллю. Інший суттєвий бік його діяльності складала саме визначена ним самим система естетичного виховання, практичним аспектом якої стала жива музейна робота.

Сам А. Ф. Луньов досить критично ставився до своєї діяльності. Коли, наприклад, на початку 1980-х рр. йому було запропоновано одним із всесоюзних видавництв написати про себе, про створення музею, його систему виховання, й навіть запропонували задаток гонорару у 1000 крб., він відмовився, бо не вбачав у своїй діяльності чогось особливого, а говорив, що офіційна біографія мало кому цікава, а якісь потаємні, внутрішні переживання, певні переплетіння долі, які для нього були суттєвими, за його словами: «не напишеш».

Наприклад, він, напевне, ризикував, говорячи своїм учням про Голодомор. Так, він відкрито казав, що пархомівців спасло від голоду будівництво залізничної вузькоколійки від Гут (ст. Губарівка) до Пархомівського цукрового заводу. Особливу повагу він виховував до старожилів Пархомівки, які відстоювали свої селянські права. Наприклад, Іван Артемович Квітчатий – революційні події якого застали у 1917 р. на одному із військових крейсерів Чорноморського флоту, встановлював радянську владу у Пархомівці, був делегатом II селянського з'їзду Рад, а потім все життя боровся з цією владою за селянську землю і права на неї, а влада боролася із ним. Для Афанасія Федоровича саме Іван Артемович був героєм, і він в цих історіях намагався показати своїм учням складність життя і людської долі, на цих історіях виховував у них людяність. Втім, попри іноді весь трагізм життя, він намагався через мистецтво показати й його красу.

В процесі організації діяльності музею у нього утворилося досить широке коло зв'язків. На цьому шляху було багато цікавих зустрічей, серед яких були і високопосадові особи, які допомагали, в тому числі, наприклад, оформити для Пархомівського музею через Міністерство культури СРСР експонати науково-допоміжного фонду, що тимчасово

зберігалися на обліку в провідних всесоюзних музейних закладах: Ермітажі, Музеї образотворчих мистецтв імені О. С. Пушкіна, Об'єднанні Музеїв Московського Кремля, Художньому фонді СРСР, Спілці художників СРСР, Харківському художньому музеї та ін. [5, с. 6]. Про деякі з цих контактів, які стали потужним фактором наповнення колекції та з якими було пов'язано багато життєвих подій, він не повідомляв, лише іноді, з притаманною йому інтригуючою таємничістю говорив: «Вы меня ещё не знаете».

Слід також згадати, що Луньов, звичайний учитель сільської школи, сам не бажаючи того, опинився у «конфлікті» з владою, потрапив «на замітку» КДБ. Цей конфлікт не був явним, але він його усвідомлював, намагався «не провокувати». В чому був його «кримінал»? Напевне, в роках проведених у німецькому полоні, а також у колекціонуванні. На початку 1960-х рр. цей напрям його діяльності перевіряла прокуратура. До речі, йому поталанило на прокурора, який побачив в Луньові не злочинця, а цікаву, відкриту, неординарну особистість, з якою потім товаришував усе життя (не без впливу Луньова він з часом полишив прокурорську службу і став достатньо визнаним художником [4]).

Згадуючи про жахливі події (полон, фашизм, окупацію), він, водночас, казав і про інше. Зокрема, про людяне ставлення до полонених деяких німців. Наприклад, згадував, що якби їх не підготовували німецькі робітники, з якими разом працювали на заводі, то вони б померли з голоду. Говорив, що багато німецьких солдат виконували свій обов'язок, але вони були чиймись синами, батьками, і не завжди з власної волі брали участь у війні. Певною мірою ці думки знайшли відображення у сюжеті роботи Б. М. Неменського «Безіменна висота. 1961–1962».

Безумовно, Афанасій Федорович пройшов складний життєвий шлях, відчув і певні складнощі епохи, в яку жив і, звичайно ж, ті колізії, які склалися безпосередньо в тому середовищі, де він жив, працював, спілкувався.

Практично, його життєвий шлях охоплює всю радянську епоху.

Народився в буремні революційні роки, 15 січня 1919 р. в селянській родині на Курщині. Разом із сім'єю відчув всі складнощі часу. Батько, в пошуках заробітку на прожиття, з 1921 року вимушений був разом з іншими односельцями аграрної Курщини податися на Донбас, працювати на шахтах.

З дитячого життя у дідівському будинку Афанасій Федорович згадував ті моменти, які були пов'язані із деякими старообрядницькими традиціями, з християнським відношенням до всіх повсякденних тягот життя, збагачених мудрістю християнських притч. В родині цінувалися книги, читання, дід знався на стародруках, іконах, мав авторитет експерта,

до якого зверталися за порадою. На формування його світогляду вплинув приклад мами з її православними християнськими чеснотами і добротою, яка завжди користувалася авторитетом і цінувалася за свою толерантність серед оточуючих [7, с. 188].

Коли йшлося про дитинство, то він з теплотою згадував і про вплив його учителя, який відкрив шлях до мудрості книги, надавав можливість користуватися особистою бібліотекою, що дозволило, за твердженням самого Луцьківа прочитати чимало з класики до п'ятого класу. Така атмосфера спонукала Луцьківа домогтися з п'яти років піти до школи, визначила його шлях романтика. Вона виховала любов до життя, людей, освіти. Ці цінності, які він отримав у дитинстві, зберіг протягом своїх життєвих мандрів і намагався передавати своїм сучасникам та своїм учням.

Тридцять років він провів на Донбасі, навчався у Полтаві та Києві. Перша половина 1930-х рр. була пов'язана із переселенням до батька у 1932 р. і навчанням у школі, де він здобував середню освіту. Цей час він оцінював як дуже складний, що насамперед було обумовлено тією соціальною ситуацією, яка склалася на Донбасі завдяки суспільним катаклізмам [7, с.189–190].

Він згадував, що тоді був задерикуватий, бо інакше складно було вижити. Але, знову ж, не це було головне в його спогадах, в його душі жила романтична жага до подорожей (що, до речі, стало причиною спроби вступити до морехідного училища).

Прижиттєва біографія, до речі, більшою мірою базується на розповідях самого Афанасія Федоровича. Втім, є певні факти, які задокументовано. Відомо, що до війни він навчався у Київському університеті імені Тараса Шевченка, а в повоєнні роки закінчив екстерном у 1949 р. повний курс історичного факультету Харківського державного університету. Втім, виявилось, що був іще один важливий біографічний епізод, момент пошуку свого шляху, про який він ніколи не згадував. Це навчання у Полтавському сільськогосподарському інституті (1935-1939) [2, с. 6, 7]. Як потім він напише у своїй автобіографії у 1947 р. при вступі до історичного факультету Харківського державного університету: «По окончании Полтавского сельхоз института не желая и не интересуясь агрономической работой, я решил посвятить себя педагогической работе (что исключительно только в огромной степени интересует меня и в чем я вижу смысл своей жизни)» [1, арк. 3]. Тому по закінченні Полтавського сільськогосподарського інституту, – він влаштувався працювати викладачем історії та географії в «Донецьку бібліотечну школу» в м. Артемівську [2, с.7]. А таку можливість він отримав завдяки тому, що, навчаючись в сільгосп-інституті, почав паралельно здобувати професію

історика в Київському державному університеті, в якому за станом здоров'я по закінченні третього курсу взяв академвідпустку.

Роки німецького полону, труднощі, жахливі умови життя він рідко згадував. Більше концентрував увагу на людських відносинах, взаємопідтримці, що для нього було досить важливо, і що робило його спогади світлішими. До речі, під час полону у нього з'явилися друзі, які кликали після визволення союзними військами поїхати з ними на їх батьківщину, в тому числі і до його улюбленої Італії. Але він вирішив повернутися додому.

Далі доля його поєднала із Харківщиною, з Пархомівською школою, заснованим ним Пархомівським історико-художнім музеєм. Подальша біографія Афанасія Федоровича нам більше відома, вона безпосередньо пов'язана з його педагогічною, виховною, музейно-мистецькою діяльністю.

Він був не байдужою людиною. Його як історика цікавила культурно-громадська діяльність. Про його авторитет у цій сфері свідчить залучення до написання «Історії міст і сіл УРСР», з того часу починається співпраця з Товариством охорони пам'яток історії та культури, а згодом і зі Спілкою краєзнавців, та особисті теплі стосунки з П. Т. Троньком.

Афанасій Федорович долучався до пам'яткоохоронної справи. Йому не байдужою була доля Пархомівської церкви, розташованих неподалік архітектурно-заповідних місць – Наталівки та Шарівки, а головне – він виховував шанобливе ставлення до пам'яток у своїх учнів.

Не випадковим було його звернення до естетичного виховання. Маючи достатню особисту духовно-мистецьку культуру, він говорив, що йому не вистачало в досить формальному шкільному середовищі людяності, на його думку, людина постійно повинна у своєму житті відчувати і не втрачати почуття здивування, переживати позитивні емоції, і саме мистецтво може збагатити життя такими емоціями, воно здатне розворушити зачерствілу душу, зробити серце добрим... І звичайно ж, за його глибоким переконанням, мистецька культура повинна прививатися з дитинства.

Розвитку естетичного напрямку його педагогічної діяльності сприяли і стосунки з художниками, які почали зав'язуватися з початку 1950-х років.

Краєзнавчо-екскурсійна робота спонукала до пошуково-збиральної роботи, а особистий інтерес до колекціонування сприяв до об'єднання зусиль. Тому учитель зробив подарунок учням – на основі особистої художньої колекції, облаштував музейну експозицію спочатку у двох шкільних кімнатах, а потім, уже разом із учнями, у невеличкому будиночку, а зрештою і у «палаццо Подгорічані».

Кінець 1950-х – 1960-ті рр. – початок визнання результатів його діяльності на досить авторитетному рівні – Ермітаж, Музей образотворчих

мистецтв імені О. С. Пушкіна, Третьяковки та інших. Наприклад, тодішній директор Третьяковської галереї, П. І. Лебедев, у 1966 р. на захист Луцькова підписав листа до першого секретаря ЦК КПУ П. Ю. Шелеста.

З цього часу розпочинаються особисті дружні стосунки із В. А. Фаворським, С. Т. Коньонковим та його дружиною Маргаритою Іванівною, І. Г. Еренбургом, В. І. Касяном, І. С. Їжакевичем та ін. В Спільці художників були свої куратори: Г. С. Зубковський, В. Я. Савенков, Б. М. Неменський, В. І. Володін (начальник відділу пропаганди СХ СРСР) та інші.

Для біографії Луцькова ці взаємозв'язки стали також доленосними. Непорозуміння в середині педагогічного колективу, ворожість деяких колег і навіть постановка питання про «педагогічну непридатність» Луцькова у першій половині 1960-х років вдалося пережити і подолати завдяки підтримці з боку учнів та найавторитетніших представників культурно-мистецької інтелігенції Всесоюзного значення – С. Т. Коньонкова, В. А. Фаворського, П. І. Лебедева, П. Д. Коріна, Б. І. Пророкова, Б. М. Неменського та ін.

З цього часу Луцьков створює досить серйозну музейну структуру, хоча і на громадських засадах, з музейним колективом його вихованців «Райдужан». Уже не раз підкреслювалося, що Луцьков з самого початку будував всю музейну роботу на зразок державних музеїв. У 1972 році шкільний музей отримав статус Народного [3, с. 14]. Але в основі організації його роботи все було побудовано на бездоганній довірі учителя і учнів та глибоко відповідальному ставленні учнів до своїх обов'язків.

Отже, навколо музею створювалася досить широка мережа комунікації. Афанасій Федорович був щасливий цим спілкуванням, яке здійснювалося завдяки музейній діяльності [6]. Йому вдалося створити свою «систему» (що поєднувала цінності, принципи, методи), яка стала основою виховання і передавалася та сприймалася не лише його безпосередніми учнями, але і великою кількістю відвідувачів музею та його кореспондентами, що дізнавалися про музей із різних джерел. Напевне найголовнішим результатом його життя, що він сам визнавав, стали люди з якими він спілкувався, які його розуміли і підтримували, бо понад усе для нього не було найбільшої цінності в цьому світі, ніж порозуміння між людьми. Через мистецтво він пов'язував епохи, покоління, намагався зберігати, передавати, виховувати найкращі людські цінності – а найбільша цінність у світі це життя людини, але насичене любов'ю, добротою, захопленістю своєю справою.

Примітки

1. *Архів ХНУ імені В. Н. Каразіна*. Ф. 15. Ос. спр. А. Ф. Луньова. Од. зб. 84.
2. *Афанасій Федорович Луньов – засновник Пархомівського художнього музею: (до 100-річчя від дня народження): біобібліогр. покажч.* / Харк. Держ. Наук. б-ка ім. В. Г. Короленка; [уклад.: В. Р. Антонова, С. О. Бикова]. Харків, 2019. 72 с.
3. *Афанасій Федорович Луньов. Статті, спогади, документи, матеріали* / Упоряд. О. Г. Павлова. Харків: Тимченко, 2009. 234 с.
4. Бережной Г. Н. *Живопись: альбом*. Харьков, 2003. 143 с.
5. *Луньов П. Ф. Пархомівський історико-художній музей: сторінки історії та сьогодення* // Скарбниці національної культури. Тези доповідей науково-практичної конференції з музеєзнавства, присвяченої 40-річчю Пархомівського історико-художнього музею (1955–1995). Харків–Пархомівка, 1995. С. 4 – 8.
6. *Письма к А. Ф. Лунёву* / сост. автор вступ. статьи и комментариев О. Г. Павлова. Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2016. 320 с. (Серия «Джерелознавчі зошити»: Тетрадь 7).
7. *Павлова О. Г. Родинні цінності сім'ї Луньових: унікальні і типові традиції* // Традиційна культура в умовах глобалізації: родинні цінності і трансляція соціокультурного досвіду поколінь. Матеріали науково-практичної конференції (20–21 травня 2016 року). Харків: «Точка», 2016. С. 187–193.

Pavlova O.G., Luniov Athanasius Fedorovich: life paths -a gift of fate or a test (to the 100th anniversary of his birth).

The article is dedicated to the life and work of A.F. Luniov, organizer and head of the Parkhomivka Historical and Art Museum. The directions of his pedagogical-educational and museum-research activity are analyzed in the article. The authors pay attention to the periods of life and factors that influenced his activities, analyze the broad communication links that influenced his fate and contributed to the development of the museum.

Keywords: Luniov A. F., Parkhomivka Museum, communication, student body, club «Rainbow».

Ю. В. Патлань

Роль особистості та особистого у процесі створення музею Івана Гончара та низки його творчих проєктів

Автор статті розкриває багатогранну діяльність одного із титанів українського музейництва кінця ХІХ – середини ХХ ст., художника Івана Марковича Гончара. Звертається увага на мистецьку, музейну, просвітницьку роботу митця. Характеризується багаторічна ретельна робота по збиранню об'єктів української